

Elise van Calcar
1822-1904

Een gedreven en begeistert leven

ANNETTE FABER

Elise van Calcar (1822-1904)

Elise van Calcar
(1822-1904)
Een gedreven en begeesterd leven

ANNETTE FABER

Hilversum
Verloren
2022

De uitgave werd mede mogelijk gemaakt door de financiële steun van
de Wilhelmina Drucker Fundatie, de J.E. Jurriaanse Stichting,
het dr. Hendrik Mullerfonds en M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting.

Afbeelding op het omslag: Elise van Calcar (1902) door J.G. Gerstenhauer,
Nationaal Onderwijsmuseum Dordrecht.

ISBN 9789087049942

Tevens verschenen als proefschrift aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

© 2022 Annette Faber

Uitgeverij Verloren

Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

www.verloren.nl

Omslagontwerp: Rombus/Tanja Stropsma, Hilversum

Opmaak: Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Inleiding	13
Een bekende Nederlandse	13
Het levenswerk van J.H. Sikemeier: een standaardwerk over Elise van Calcar	15
Historische letterkunde	18
Historische pedagogiek	22
Historici over het vrouwenvraagstuk	24
Historici over het spiritisme	26
Een nieuwe biografie	27
Het archief van Elise van Calcar	30
Structuur en praktische keuzes	33
1 De jonge Elise. Afkomst, jeugd en opleiding (1822-1841)	35
Een dochter geboren	35
Afkomst	37
Op school	38
Secondante in het onderwijs	40
Welk kerkgenootschap?	42
Slot	46
2 Eigen brood verdienen (1841-1848)	47
Een betrekking als gouvernante	47
Schrijfster? Eerste letterkundige werken	51
Terug naar school	53
Gedachtewisseling met de schrijfster Johanna	54
Kennismaking met Sibille de Veije	57
<i>Christelijk Album</i> : eerste contacten met uitgever Kruseman	57
De zegen van Da Costa	62
Slot	64
3 ‘Schrijfster van Hermine’ (1849-1851)	65
Kennismaking met dr. Schotel	65
<i>Hermine</i> , Elises eerste roman	67
Ontvangst van <i>Hermine</i>	69

	Een verbroken verloving	74
	<i>Blikken in het rond</i>	77
	Schotel en de <i>Tilburgsche mijmeringen</i>	78
	De dienstbodezaak	81
	Slot	83
4	Een gevestigd schrijfster (1851-1853)	84
	Een historische roman	84
	Ontmoeting met A.L.G. Bosboom-Toussaint en andere belangrijke contacten	87
	<i>Eene star in den nacht</i>	89
	Reacties op <i>Eene star in den nacht</i>	91
	<i>Feestklanken en lijdenstoonen</i>	96
	<i>Beeldspraak der natuur</i> : vertaalwerk	97
	Kinderboeken	99
	Slot	102
5	Een schrijvende huisvrouw aan de Leur (1853-1854)	103
	Huwelijk	103
	Een pas getrouwd paar	107
	Werkzaamheden van het echtpaar Van Calcar	109
	Moederschap?	112
	<i>Evangeline. Het vrouwelijk leven</i>	112
	Ophef rondom <i>Evangeline</i>	117
	<i>De zoon van den klepperman</i>	119
	Elises opvatting over kunst in <i>De zoon van den klepperman</i>	122
	Boekbesprekingen in de <i>Vaderlandsche Letteroefeningen</i>	124
	Gelzers <i>Luther</i>	126
	Slot	127
6	Werkende vrouw uit noodzaak (1855-1856)	128
	<i>Fantasmagoriën</i> : een heel ander genre	128
	Schotels reacties op de <i>Fantasmagoriën</i>	130
	Andere reacties op de <i>Fantasmagoriën</i>	131
	Kritiek in de praktijk? Elises eigen boekbesprekingen	133
	Aandacht voor liefdadigheid	133
	<i>Tabitha. Armoede en weldadigheid</i>	136
	Van der Heim van Duivendijke over <i>Tabitha</i>	138
	<i>Tabitha</i> in de pers	139
	Vriendschap met mevrouw Bosboom-Toussaint	143
	Moeilijke tijden	146
	Slot	148

7 Een eigen tijdschrift? (1857-1858)	149
<i>De dertiende</i> : opnieuw een roman	149
Ontvangst van <i>De dertiende</i>	152
<i>De dertiende</i> in de pers	154
<i>De steen der wijzen</i> , een bijdrage aan de Evangelische bibliotheek	158
Plannen voor een eigen tijdschrift	159
Discussies over doel en inhoud van het tijdschrift	161
<i>Tijd en toekomst</i> , eindelijk op de markt	166
Financiële perikelen	169
Ontluikend spiritisme	172
Slot	174
8 Op het spoor van Fröbel (1858-1861)	175
Een doodlopende tak van bezigheid	175
Kennismaking met Fröbel	176
Fröbels ideeën verspreiden	181
Plotseling burgemeestersvrouw	182
<i>Wat Parijs mij te zien en te denken gaf</i>	184
Schermutselingen met uitgever Kruseman	188
<i>Johan Stephen van Calcar</i> en <i>Daniël Bronner</i>	191
Verder met Fröbel	193
Opnieuw naar het buitenland	196
Slot	199
9 Met Fröbel aan de weg timmeren (1862-1865)	200
Fröbel uitleggen aan het land	200
Een vertaling met problemen	203
Nog meer opvoedkundig schrijfwerk	205
Lezingen in het openbaar	208
Verhuizing naar Wassenaar	213
Lezingen en cursussen als nieuwe inkomstenbron	213
Opnieuw een eigen tijdschrift	216
<i>De hoop der Toekomst</i>	218
<i>De kleine papierwerkers</i>	220
<i>Wat is noodig?</i>	222
Inspectrice voor Thorbecke	225
Sociaal congres in Amsterdam	228
Activiteiten buiten het onderwijs	229
<i>Het zendingsfeest te Wolfheze</i>	230
Slot	232
10 Opvoedster van de natie. Het Nederlandsch Opvoedingshuis (1864-1873)	233
Plannen voor een eigen school	233

Zoeken naar steun	235
School in opbouw	240
Bestuurlijke problemen	241
Een nieuwe vereniging	246
Verhuizing van het Opvoedingshuis naar Wassenaar	248
Debat over het onderwijs aan meisjes	252
Einde van het Opvoedingshuis	253
Slot	257
11 Kind van haar eeuw (1866-1873)	258
<i>Ons Streven – Onze Roeping</i> : samenwerken met Betsy Perk	258
Opnieuw een prijsvraag	261
Ontmoeting met het spiritualisme	266
<i>Kinderen der eeuw</i>	268
Reacties op <i>Kinderen der eeuw</i>	274
Wonderboeken	278
Slot	280
12 Een nieuw begin in Den Haag (1873-1877)	281
Verhuizing	281
Den Haag biedt nieuwe mogelijkheden	282
Aan het werk	284
<i>Uit het leven voor het Leven</i>	286
Elises aandacht voor twee andere bekende feministes:	290
Mina Kruseman en Betsy Perk	
Meewerken aan <i>Euphonia</i> ?	294
Fröbel en zijn koopwaar	296
<i>Gevlengelde zaden</i>	298
Spiritualistische contacten	301
Spiritualisme in de verdediging	303
Contacten met Adelma Vay	305
Het Taalcongres in Brussel	307
Slot	308
13 Op de Grenzen van Twee Werelden (1877-1905)	309
Eindelijk een tijdschrift over het spiritualisme	309
Spiritisme of spiritualisme	310
De geloofsontwikkeling van Elise van Calcar	312
Elises spiritualistisch geloof	315
Seances	317
<i>Op de Grenzen van Twee Werelden</i>	318
Eenvrouwstijdschrift?	320
Abonnees werven	321
Abonnees van het eerste uur	322

Publieke respons op <i>Grenzen</i>	324
Weinig ophef in de pers	325
De inhoud van <i>Grenzen</i>	329
Buitenlandse invloeden in <i>Grenzen</i>	331
<i>Grenzen</i> gebruiken voor ander nieuws	334
Slot	335
14 Een wereld groter dan Den Haag (1877-1882)	336
Een biografie van Koningin Sophie	336
Waardering voor collega-schrijfster Catharina van Rees	341
Bibliotheek van Nederlandsche schrijfsters	342
<i>Eigen meester blijven</i>	344
De ontvangst van <i>Eigen meester blijven</i>	346
Beroemde buitenlandse spiritualisten op bezoek	348
Bezoek van Adelma Vay	349
Het overlijden van Elises moeder	351
Zilveren bruiloft	353
Tweede bezoek aan Parijs	355
Het eerste Feministische Congres, Parijs 1878	358
In het openbaar beoordeeld: Elise Haighton	360
Busken Huet: een tweede oordeel	362
Een derde evaluatie, uit protestantse hoek	363
Gunning en zijn kritiek op het spiritisme	365
De biografie van Swedenborg	368
Immer in de weer met Fröbel	369
Maakt de kinderen gelukkig	372
Slot	375
15 Sterk bezet met het magnetisme (1883-1888)	376
Verhuizing naar de Riouwstraat	376
Spirituele conferenties voor stadgenoten	378
Levensmagnetisme	379
Nieuwe spiritualistische vrienden	383
<i>“The woman question in Europe”</i>	387
<i>Gelukkig – ofschoon getrouwd</i>	390
Correspondentie met uitgever Sijthoff	392
Literaire contacten	393
Een nieuwe roman: <i>De eedgenooten</i>	395
Slot	399
16 Gaarne nog nuttig bezig met den pen (1889-1893)	400
Reïncarnatieleer en spirituele concurrentie op de binnenlandse markt	400
Harmonia, een nieuwe rivaal	403
Het spiritistisch en spiritualistisch congres in Parijs, 1889	406

Discussie met Abraham Kuyper	409
Andere strijders	411
Terug in de literaire wereld	415
<i>De tweede pinksterdag</i>	416
Ontvangst van <i>De tweede pinksterdag</i>	419
<i>Vruchten van het gezaaide</i>	421
Openbare aandacht voor <i>Vruchten van het gezaaide</i>	423
Elises zeventigste verjaardag	425
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde	431
Slot	432
17 Feminisme en Fröbel (1893-1900)	433
<i>Evolutie</i> : een nieuw feministisch tijdschrift van Wilhelmina Drucker	433
<i>De vrouwen aan het werk voor sociale hervorming</i>	436
Het einde van de samenwerking met Wilhelmina Drucker	440
Een kinderbijbel: toch weer druk bezig met de pen	442
<i>Bijbelsche schetsen voor het huisgezin</i>	445
In spiritualistische kringen	447
Conferenties buitenshuis	449
Seances thuis	453
Buitenlands bezoek: Jesse Shepard	454
Opnieuw Fröbel	456
Vereeniging Kindervrienden	456
Vijfzeventig jaar oud	460
De dag van de verjaardag	463
Verhuizing naar de Weimarstraat	464
De Nationale Tentoonstelling voor Vrouwenarbeid, 1898	465
Feminisme op papier	467
Het petekind: een kleine Elise	468
Contacten in de literaire wereld	470
Slot	471
18 Levenseinde (1900-1904)	472
Een nieuwe eeuw	472
Een verlamd schrijfhandje	475
Tachtig jaar	478
Een bijzonder cadeau	482
Elises laatste boek	483
<i>Het jonge leven. Hoe het te kweken en te beschermen</i>	485
Gouden bruiloft	486
Ziekbed en overlijden	488
Begrafenis	490
In memoriam	493
Herdacht in tijdschriften	494

Levensbericht	496
De achterblijvers	497
Slot	499
19 Nalatenschap	500
Het ordenen van de nalatenschap	500
Nog niet helemaal vergeten	502
Twee biografieën: Sikemeier en Beversluis	503
Herdenking van Elises honderdste geboortedag	504
Slot	506
Conclusie	507
Terugblik	507
Romans	508
Beschouwend werk en studies	512
Tijdschriften	513
Onderwijzen	515
Netwerken	516
De grootste vrouw van haar tijd?	518
Bijlagen. Het oeuvre van Elise van Calcar	520
Bijlage 1 Boeken, brochures en apart uitgegeven overdrukken	520
Bijlage 2 Tijdschriften, geredigeerd door Elise van Calcar	527
Bijlage 3 Bijdragen aan kranten, tijdschriften, bundels etc.	528
Bijlage 4 Vertalingen van Elise van Calcar	538
Bijlage 5 Niet uitgegeven manuscripten	540
Bijlage 6 Niet teruggevonden teksten	541
Bronnen en literatuur	543
Archieven en collecties	543
Kranten en tijdschriften	545
Gedrukte bronnen	546
Internetbronnen	556
Secundaire literatuur	556
Lijst van gebruikte afkortingen	563
Illustratieverantwoording	564
Summary	565
Slotwoord	566
Register	577

Inleiding

Een bekende Nederlandse

Wanneer in de negentiende-eeuwse pers de naam Elise van Calcar (1822-1904) viel, voegden tijdgenoten daar bijna altijd complimenten en loftuitingen aan toe. Twee jaar nadat ze in 1851 fulltime schrijfster geworden was, werd ze in een krantenberichtje al ‘de overig reeds als gunstig bekendstaande schrijfster’ genoemd.¹ Later vielen kwalificaties als ‘veelgeprezen’, ‘rijkbegaafd’, ‘gevierd’ en ‘talentvol’ haar steeds ten deel. Een anonieme recensent schreef in 1875: ‘Wij vreezen niet van blinde vooringenomenheid met onze geachte medewerkster verdacht te worden, wanneer wij haar eene eerste plaats toekennen onder de rijkstbegaafde vrouwen, waarop ons vaderland bogen mag.’² Boekhandels verkochten haar portret. Jubilea, zoals haar zeventigste verjaardag en haar gouden bruiloft, waren goed voor publiek eerbetoon, feestcommissies en heel veel krantenberichten. Haar overlijden was landelijk nieuws.

Elise van Calcar was een vrouw die door middel van haar omvangrijke oeuvre en talloze initiatieven een betekenisvolle plaats wist te verwerven op zeer uiteenlopende terreinen van de Nederlandse cultuur en samenleving. Ze schreef in kranten en tijdschriften, publiceerde romans, biografieën, beschouwingen, meditaties, een kinderbijbel en een reisverhaal. Ze gaf les, introduceerde de ideeën van Friedrich Fröbel in het Nederlandse kleuteronderwijs, stichtte een kweekschool, raakte betrokken bij het vroege feminisme en probeerde de Nederlanders te bekeren tot het spiritisme.³ Ze kende bekende negentiende-eeuwers als Jan Rudolf Thorbecke, Isaac da Costa, Guillaume Groen van Prinsterer, Abraham Kuyper, Geertruida Bosboom-Tousaint, Betsy Perk en Mina Kruseman persoonlijk, werkte met hen samen of bestreed hen. Ook in het buitenland genoot ze bekendheid. Ze timmerde aan de weg met haar boeken, haar lezingen, haar ingezonden brieven en haar eigen tijdschriften.

Dat alles ging niet zonder slag of stoot. Elise van Calcar was rechtlijnig, overtuigd van haar eigen gelijk en wilde dat de wereld van dat gelijk overtuigd raakte. Met haar samenwerken kon alleen op háár voorwaarden. Tijdgenoten waren zich daarvan bewust: ‘Onwrikbare standvastigheid en volharding zijn twee overheerschende eigenschappen van deze merkwaardige vrouw’, schreef een recensent in 1893, met

1 *Algemeen Handelsblad*, 17 januari 1853.

2 Anoniem, ‘Suum cuique’, 369.

3 Elise van Calcar zou hier de term spiritualisme gebruikt hebben. Spiritisme en spiritualisme hadden in de negentiende eeuw een verschillende betekenis, maar voor de overzichtelijkheid gebruik ik in deze inleiding voornamelijk het woord spiritisme. Zie voor de verschillen: hoofdstuk 13.

de positieve connotatie die het begrip merkwaardig toentertijd nog had.⁴ En na haar dood gaf Johanna Wolters een zeer herkenbaar testimonium van haar af. Ze is beslist een opvallende figuur geweest, die niet altijd paste in het gevestigde stramien:

De romanschrijfster, die wist te geven wat haar tijd boeide, de Fröbelvereerster, die met onvermoeiden ijver zijn werk ook aan de kinderen van Nederland bracht, de moedige strijdster voor het goed recht der vrouw op ontwikkeling, de spiritualiste ook, die er niet voor terugdeinsde zich vijanden te maken als het wezen moest om haar eerlijke overtuiging uit te spreken, zij heeft er recht op genoemd te worden onder de merkwaardigste vrouwen uit de tweede helft der 19de eeuw.⁵

Elise van Calcar schroomde niet haar tegenstanders in het openbaar tot de orde te roepen en zij werd op haar beurt in de pers bestreden door toen gezaghebbende landgenoten als de schrijver Conrad Busken Huet, de hoogleraar in de theologie J.H. Gunning jr. en de feministes Elise Haighton en Wilhelmina Drucker. Die laatste omschreef haar zo:

Stoer, kort-beslist, geen tegenspraak duldend, slechts noode wederleggingen aanhorende, is Mevr. Elise van Calcar een van die figuren, welke de hen omringenden weten te domineeren, zoo al niet intimideeren, en wier onbuigbare wil bergen weet te verzetten. Wanneer zij daar staat, ongebogen, schier uitdagend, vast besloten geen duimbreed zich te laten ontnemen van wat zij haar recht geloofd, de saamgeperste lippen en het stalen voorhoofd, gereed elken aanval af te weren, met naast haar heur echtgenoot, ietwat gedwee, ietwat onbeholpen, ietwat onderdanig, concludeert men onwillekeurig: als vele der voor-moederen geweest waren als deze vrouw, er zou, al ware er dan ook misschien geen mannenquaestie, voorzeker nooit een vrouwenquaestie zijn ontstaan.⁶

Een intrigerende persoonlijkheid dus, bewonderd en geprezen door haar lezers en volgelingen, verguisd en aangevallen door haar critici. Een vrouw die zich bewust was van de weerstand die ze opriep, maar zich daardoor niet liet belemmeren en onverzettelijk en rechtlijnig haar eigen weg ging. Een vrouw die de loftuigen en bewondering van haar volgelingen accepteerde en niet schroomde haar tegenstanders fel en volhardend de les te lezen. Daarin werd ze gesteund door haar echtgenoot, die door tijdgenoten als te inschikkelijk werd gezien, maar die altijd volledig achter haar werk en haar optreden in het openbaar heeft gestaan. Elise van Calcar was een vrouw die net als andere schrijvende en anderszins initiatiefrijke vrouwen op tal van manieren de beperkingen ondervond die in Nederland in de negentiende eeuw gewoonlijk aan hen werden opgelegd. Tegelijkertijd slaagde ze er ook in de grenzen van wat voor vrouwen zoals zij acceptabel werd geacht te verschuiven en te doorbreken: op haar eigen en eigenzinnige manier, voor haarzelf, en voor andere vrouwen. Wie was deze vrouw? Wat dreef haar? Wat heeft zij voor de Nederlandse cultuur en samenleving betekend? En vooral: hoe slaagde ze erin, als vrouw, om die betekenisvolle plaats in door mannen gedomineerde omgevingen te verwerven?

4 Blok, 'Mevrouw Elise van Calcar', 81.

5 Wolters, 'Levensbericht van Mevrouw Elise van Calcar', 122.

6 Anoniem, 'Elise van Calcar's afscheidsbetoog', 73-75. Hoewel het artikel niet is ondertekend, mag aangenomen worden dat deze tekst door Wilhelmina Drucker is geschreven.

Het levenswerk van J.H. Sikemeier: een standaardwerk over Elise van Calcar

Wat weten we van Elise van Calcar? Welke studies hebben tot nu toe het beeld van haar leven en werk bepaald? De grote publieke bekendheid waar Elise van Calcar zich decennialang in mocht verheugen, ebde na haar overlijden in 1904 snel weg. Haar romantisch oeuvre was al sinds het einde van de negentiende eeuw als ouderwets en onleesbaar ter zijde geschoven en haar laatste romans werden als goedkope aanbieding in de handel gebracht. Haar feministische ideeën waren al ruim voor de eeuwwisseling ingehaald door veel radicalere meningen. De door haar in 1898 opgerichte fröbelschool droeg nog haar naam en vooral spiritisten waardeerden haar nog en publiceerden enkele bloemlezingen uit haar werk. Rond de viering van haar honderdste geboortedag in 1922 werd de relatieve stilte tijdelijk verbroken. Er verschenen maar liefst twee biografieën tegelijk, die flink verschilden in doel, aanpak en formaat. Als eerste verscheen in 1921 het duizend pagina's dikke boekwerk van J.H. Sikemeier: *Elise van Calcar-Schiotling. Haar leven en omgeving, haar arbeid, haar geestesrichting*, in 1922 gevolgd door een bescheiden, nog geen honderd pagina's tellende *Levensschets van Elise van Calcar-Schiotling (1822-1904)* van ds. M. Beversluis. Dat eerste boek heeft het beeld van Elise van Calcar bijna een eeuw lang bepaald.

J.H. Sikemeier (1875-1953) was een Haagse schilder en tekenleraar, die het in 1905, een jaar na haar dood, op zich genomen had de nalatenschap van Elise van Calcar te ordenen. Hij was aanhanger van het spiritisme, maar had haar nooit persoonlijk ontmoet. Die nalatenschap bestond uit haar boeken- en tijdschriftenbezit (al dan niet door haarzelf geschreven), brieven en haar niet uitgegeven aantekeningen, dagboeken, kopieën van brieven, persoonlijke zaken als jubileumalbums, een handgeschreven jaartallenboekje uit haar schooltijd, haar Franse grammatica en een geschilderd portret. Verder een aantal afgietsels in gips van de hoofden van bekende personen, door haarzelf gemaakt. Een zekere kunstzinnige inslag was haar niet vreemd, wat ook Sikemeier aangesproken moet hebben. Een deel van het archief (onbekend is hoe groot dat deel is) is daarna vernietigd; hij had dus meer bronnen ter beschikking dan latere biografen ooit konden en kunnen gebruiken.⁷

Zoals gezegd Sikemeier was tekenleraar en schilder, geen historicus of archivaris. Hij heeft zich op geheel eigen wijze van zijn ordeningstaak gekwetend en werd daarbij waarschijnlijk geholpen én op de vingers gekeken door mejuffrouw J.A. ten Cate Huender, een aangetrouwde nicht van Elise van Calcar, die als executeur-testamenteir belast was met het opruimen van de inboedel.⁸ Wiens idee het was Elise van Calcars leven en werk samen te vatten in een boek, dat uiteindelijk resulteerde in een overzichtswerk van bijna duizend pagina's, is niet duidelijk. Maar Sikemeier deed het en vulde uiteindelijk vijf min of meer chronologisch geordende hoofdstukken, elk gelaardeerd met werkelijk eindeloze citaten uit haar brieven, haar boeken, kritieken op haar werk en niet ter zake doende uitweidingen. 'Dat is geen boek; dat is een

7 Scheen, *Lexicon*, 342. Handgeschreven herinnering van J.S. Sikemeier, LM, S 00366 H 5. Sikemeier moet en passant ook de archieven en restanten van uitgeverij H.C. van Calcar opgeruimd en vernietigd hebben.

8 Johanna Adolphina ten Cate Huender (1845-1920).

den 11den December a. s. onze geliefde Ouders: **AREL FREDRIK KWANT** en **CLARA QUISE**, beide 26-jarige Echtpaartjes te herdenken. *Juwelendochters Kinderen.* Amsterdam, 27 Nov. 1892. Heilshof 1 Dec, Olenpad 14.

J. B. de Betsuigen vijf daarsvoor onzez landelijken dank. *Namens de Familie,* H. BOETJE. *Handen, 23 Nov. '92.* (9660)

Ein menschlich, vollkommen bekannt. *Adressen in der Stadt...*

Tweede- of Werkmaatsje, 3 j. in laatste half en van g. v. *Heeft 2 j. Febr. aan. H. fr. lett. 2. bij Boekh. J. A. MEEUWISSEN, Galery, Amsterdam.*

den 10en December a. s. hopen geliefde Ouders: **RIJSTIAAN J. DEBIS TAN** en **DEBIS ELISABETH**. Amsterdam, 27 Nov. 1892.

De vrouw die hier door haar tijdgenote Wilhelmina Drucker beschreven wordt was in haar eeuw een landelijk bekende persoonlijkheid. *Elise van Calcar (1822-1904) bracht als schrijfster, pedagoge, feministe en spiritualiste haar ideeën onder de aandacht van het Nederlandse volk. Ze stond voor haar meningen en was van tegenspraak niet gediend.*

Manufacturen. Een H. C. Jouma, 25 j., 9 jaar

In zene Inrichting, die door 17 j. in laatste half en van g. v. *Heeft 2 j. Febr. aan. H. fr. lett. 2. bij Boekh. J. A. MEEUWISSEN, Galery, Amsterdam.*

den 12en December a. s. hopen geliefde Ouders: **RIJSTIAAN J. DEBIS TAN** en **DEBIS ELISABETH**. Amsterdam, 27 Nov. 1892.

In haar lange leven schreef Elise van Calcar tientallen boeken en bracht ze haar eigen tijdschriften op de markt. *Zij introduceerde de ideeën van Fröbel in het bewaarschoolonderwijs. Ze roerde zich in het discours rond het opkomende feminisme. Daarbij wees ze met grote nadruk op de noodzaak van beroepsonderwijs voor meisjes en kritiseerde ze de verouderde huwelijkswetgeving.*

Hoedenvak. Biedt zich aan, voor in of nabij Amsterdam, een beke. 26 Modiste (Intern), die levens goed met pub. kan omg. in laatste half, reeds

Gemeub. Kamer gevraagd, met vrijen Oppang, door een Heer, s. b. v. h. k. ontzet. *Prins Hendrikade, Prijs 115 f. / 25 per maand. Adres fr. lett. EP 897, N. v. d. D.*

den 14en December a. s. hopen geliefde Ouders: **RIJSTIAAN J. DEBIS TAN** en **DEBIS ELISABETH**. Amsterdam, 27 Nov. 1892.

Dit omvangrijke onderzoek van Annette Faber geeft een boeiend beeld van het leven van deze gedreven en fascinerende vrouw.

Hoedenvak. Biedt zich aan, voor in of nabij Amsterdam, een beke. 26 Modiste (Intern), die levens goed met pub. kan omg. in laatste half, reeds

Gemeub. Kamer gevraagd, met vrijen Oppang, door een Heer, s. b. v. h. k. ontzet. *Prins Hendrikade, Prijs 115 f. / 25 per maand. Adres fr. lett. EP 897, N. v. d. D.*

den 14en November overleed onzen onzes hartelijk geliefde Dr. Maxima de Weduwe H. SLUITER, geb. P. J. F. MEERKAMP. *J. W. SLUITER, P. J. P. SLUITER, H. G. SLUITER, geb. HERSHOEK, C. H. SLUITER, F. M. A. SLUITER.* Amsterdamsche begrafenisplaats.

VAN DER LEK, op 5 Juli 1892 te Utrecht voltrekken, op verzoek van den Man door Echtscheiding Ontbonden verklaard. *Voor Beoeh. H. J. RIJSHOUWER, Proc. Amsterdam, 23 Oct. 1892. (9775)*

Coupeuse. Op een Atelier van Gemakke Groedman wordt gevraagd een **JUNFROU**, en toelicht te houden, direct in dienst te treden. *Adres fr. lett. BP 768, X. v. d. D.*

Barouchette. Te Koop aangeboden een in uitmuntende staat verkeerende **Barouchette**, voor den prijs van 7200. *Adv. lett. G V 768, N. v. d. D.*

den 14en November overleed onzen onzes hartelijk geliefde Dr. Maxima de Weduwe H. SLUITER, geb. P. J. F. MEERKAMP. *J. W. SLUITER, P. J. P. SLUITER, H. G. SLUITER, geb. HERSHOEK, C. H. SLUITER, F. M. A. SLUITER.* Amsterdamsche begrafenisplaats.

Hôtel-Exploïtatie. Een Hôtelhooft, in de gelegenheid, een zamen te nemen met het motto *Trekken franco, onder*

COUPEUSE. In zene **Rijne Confectionnarij** kan tegen Febr. a. s. alsmede later, een bekwame **COUPEUSE** geplaatst worden, goede Verkoopster en geliefd op de hoogte van het Knippen en Maken van **Jeugdige Confectionnarij** en **Makels** zijn overich-

Te Koop aangeboden. Door bijzondere omstandigheden wordt een **Sikke Zaak** in **Koemants- en Kruidenierswaren** voor solden menschen te Koop aangeboden; tusschenpersonen komen niet in aanmerking. *Dr. lett. N. Boekh. SCHNEIDER, Maindstraat 19.*

